

hogy nem tisztázta eléggé a kötet jellegét, s végül is megállt félúton az irodalomtörténeti dokumentum és a jólszabott kritika-kötet között. De ez az aggályunk azonnal eltűnik, mihielyt felismerjük, hogy Halász Gábor minden gondja korunk gondja is: a szerkesztőnek itt egyszerre kell szolgálnia az irodalomtörténetet és az élő irodalmi életet. Ezért örülünk a kötet gazdagságának s Kozocsa Sándor bibliográfiájának, mely bemutatja

Halász Gábor egész irodalmi munkásságát addig is, míg a teljes életmű kiadásának ideje el nem jön.

A szerkesztő utószava részletes, alapos. Kár, hogy Véber nem tudta megoldani az utószóíró dilemmáját, s megértő igyekezete helyenként mentegető tételekbe torkollik.

Bodnár György

SZABOLCSI MIKLÓS: KÖLTÉSZET ÉS KORSZERŰSÉG

Bp. 1959. Magvető K. 267 l.

Ez a tanulmány- és cikkgyűjtemény szórványosan már a 40-es évek végéről, 50-es évek elejéről s középről tartalmaz egyes darabokat, de gazdagabbik fele az 1957—58—59. évből való. A tanulmányoknak két góca alakult ki, az egyik József Attila életműve, másik a mai kor költészete körül, mutatva, hogy irodalomtörténész-kritikussal állunk szemben, aki figyelmét eddig napjaink új jelenségei mellett a két világháború közötti korszak irodalmának központi alakjára irányozta. Szabolcsi neve ma már teljességgel elválaszthatatlan a József Attila kutatásoktól. A kritikai kiadás sajtó alá rendezése — mindazzal a szerteágazó, önmegtagadó részletmunkával együtt, amelyet ez jelent — első állomása volt egy nagyratörő irodalomtörténeti vállalkozásnak. A második stációt — néhány jelentős József Attila tanulmányt — itt látjuk, ebben a kötetben. A betetőző fokozat, a legnagyobb magyar proletárköltőnek, s egyik legnagyobb nemzeti költőnek s korának monografikus feldolgozása még hátra van — de a jelek szerint nem fog soká várattni magára. Ha Szabolcsi egyebet nem csinál az elmúlt tíz-tizenkét év alatt, ezzel is emlékezetes munkát végez, olyan feladatot teljesít, amellyel írók, olvasók és kritikusok tudatát, a jelen irodalmának alakulását nagy mértékben befolyásolja.

Ő azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem kisebb-nagyobb megszakításokkal az egész időszakban azon buzgókodott, hogy szervezői, szerkesztői munkával még közvetlenebbül kivége részét napjaink irodalmának formálásából, hogy kritikus tollával szolgálja az új irodalom, a szocialista magyar költészet ügyét. Mennyiségileg nem is olyan sok — körülbelül száz lapra menő — amit ebből a kritikai munkásságból érdemesnek látott kötetbe gyűjteni, s nincs a kritikai dolgozatok közt talán egyetlen olyan sem, amely nagyobb terjedelmével vonná magára a figyelmét. „Elaprózta” magát Szabolcsi ezekben az években? Lehet így is mondani. Nem saj-

nálta idejét és erejét a régebbi és az új irodalom *szolgálatától* — a szervezés, szerkesztés, buzdítás és kritika napi feladataitól, s a hirtelen reagálás ösztöne, a gyors segítés szándéka talán hátrébe nyomta íróasztalán a nagyobb terveket. De éppen így emelkedett ezekben az években nemcsak jelentős irodalomtörténészé, hanem irodalmi szervezővé, kritikussá is, komolyszavú alakjává annak a kritikus derékhadnak, amely egyre következetesebben, egyre bővülő tapasztalatok birtokában, egyre szilárduló elvi biztonsággal képviseli nálunk a marxizmus irodalmi esztétikáját.

A *József Attila* című tanulmány egy francia nyelvű válogatás elé készült, idegen olvasók tájékoztatására, akik a magyar irodalom viszonyaival nem ismerősek. Ilyen körülmények közt a pályakép felrajzolásával a józsef-attilai költészet kimagasló eredményeinek felvillantásával — s mindezt Szabolcsi kitűnően végzi el — a feladat sikeresen megoldottnak tekinthető. A tanulmány szerzője, ahol teheti, túlmegy e kényszerű határokon, s igyekszik némi fényt vetni a nagy proletárköltő fejlődésének ellentmondásaira is, főleg a freudizmus szerepére a költő világnézetében. De hazai közönség számára írva, bizonyára ennél is jelentősen tovább ment volna. Révai József két tanulmánya óta — amely a lényeges pontokon egybehangzik Szabolcsi eredményeivel — világosan látni, hol tapintathatók ki legbiztosabban a világnézeti és művészi ellentmondások gyökerei, s nyilvánvaló, hogy ezekről a jövőben egyre több szó fog esni. Eddig József Attila proletárköltői és nemzeti költői „státusá”-nak tisztázásáért, elismertetéséért kellett fáradozniuk szakembereinknek — most, miután ez megdönthetetlennek tekinthető, soron következhet ennek a költészetnek az eddiginél sokkal pontosabb, árnyaltabb értelmezése. Szabolcsi igen helyesen hangsúlyozza költőnk gondolati igényességét, méltán tekinti József Attilát a magyar filozófiai költészet jelentős, sok

tekintetben úttörő képviselőjének, s méltán utal ő is, Révai is a józsefattilai költészet bonyolultságára, amelyben századunk legteljesebb költői és gondolati irányzatai találkoznak össze. Az ilyesfajta találkozásokból azonban nem minden esetben, még egy nagy költő esetében sem jön létre mindig magasabb szintézis, hanem esetleg csak a különféle elemek nyugtalanító-reveláló egymásmellettsége. Fokozza a helyzet bonyolultságát a költő Szabolcsi által is érintett lelki betegsége, amely a halál előtti években különösen elmélyült. A szkizofréniára hajlamos tudat sajátos képzet-kapcsolásait és képalkotásait még akkor sem szabad figyelmen kívül hagyunk, ha igen helyesen, nem vagyunk hajlandók a józsefattilai költészetet egy pillanatra sem a klinikák hatáskörébe utalni, mert mindvégig meggyőzően sugárzik belőle a koherens értelem, a valódi összefüggéseket megvilágító tudat fénye.

De van ebben a költészetben, s különösen bizonyos helyein és bizonyos korszakaiban jócskán bonyolultság, feloldható — s talán itt-ott a műértelmezés szokványos eszközeivel feloldhatatlan is. A *hetedik* című vers példája bizonyítja, hogy a legerőteljesebbnek tartott mű is egyszerűen megvilágosodhat, ha előkerül a költőnek rá vonatkozó magyarázata, a merész hézagokat kitöltő ön-interpretációja. De ilyesmi hiányában az irodalomtörténészek, az esztétikusnak kell elvégeznie a sokszor reménytelennek látszó interpretációs feladatot. Van-e ilyen feladatra hivatottabb József Attila esetében Szabolcsinál, aki ma ennek a költészetnek egészét és részleteit, a korhoz, a költő életéhez, egyéniségéhez vezető szárait a legalaposabban ismeri? Művek interpretációjában igen jól bevált módszer a korrelációk megteremtése a magyarázatra váró nehéz részek és az életmű más, analóg részletei, valamint az egész életműben kifejeződő nagy tendenciák között. A József Attila-interpretációknak még sok feladatot kell tisztáznunk, sok „nehéz hely”-et megoldaniuk.

Miért mondjuk el mindezt Szabolcsi könyvét olvasva? Azért, mert egyszerűen képesek érezzük őt ilyen feladatok megoldására, másrészt viszont az eddigiekben mintha bizonyos húzódozást érelnénk nála a nehéz helyek és kényes pontok kérdéséről. Kifűnő az az elemzés, amelyet Szabolcsi kutatásainak még viszonylag kezdeti stádiumában, 1947-ben adott a *Falu* című versről — de felmerül a kérdés, miért nem követték ezt további műelemzések, miért nem vágott bele József Attila későbbi korszakainak nagy verseibe, amelyek bőven nyújtják a meghökkenés, tehát az interpretálás alkalmait? Biztosak vagyunk benne, hogy Szabolcsi valójában nem húzódozik ettől a feladattól, hogy nagyon sok mondanivalója halmozódott föl

kutatásai során ezen a téren, de ha mostani szerény megjegyzésünkkel elősegítjük, hogy minél előbb — esetleges félelmedényeivel, feltevéseivel is — lépjen nyilvánosság elé, és segítsen hozzá bennünket e hatalmas költészet jobb, árnyaltabb megértéséhez — elértük célunkat.

Újszerű kísérlet a *József Attila, Derkovic Gyula, Bartók Béla* című tanulmány, kísérlet arra, hogy a két világháború közötti korszak legnagyobb költőjének, legnagyobb zeneszerzőjének és egyik kiemelkedő festőjének életművében megmutassa a tanulmány írója az érintkező pontokat, s az érintkezésekkel szomszédos eltéréseket. Kísérlet ez egy korszak szellemi életének egységében való szemléletére, amelyet természetesen rendkívül megnehezít, hogy szellemi életünk a jelzett korban egyáltalán nem volt egységes és koordinált. (Bizonyos hosszabb-rövidebb ideig tartó szövetkezésekre, amelyek az irodalom s a különböző művészeti ágak között jöttek létre, hivatkozik azért Szabolcsi, s ezeket az utalásokat talán még szaporítani is lehetett volna, különösen, ha a főváros mellett a vidéket is számításba veszi a tanulmányíró, s felemlíti pl. a debreceni Ady Társaságot, ahol rököntőrekvessé írók, képzőművészek és zenészek kooperációja valósult meg.) Szabolcsi igen jól szervezi egységbe szerteágazó anyagát, filológiai apparátusa megbízható, s kritikai éleslátásban, jó felismerésekben sincs hiány. Öröm látni azt a biztonságot, amellyel az irodalomtörténész és irodalmi kritikus a képzőművészet és a zene tartalmi-formai kérdéseiben, sajátos problémái közt eligazodik.

A „*Nemzett József Áron*” című cikk egy izgalmas kalandról számol be. Az irodalomtörténet kutatójának mindig kivételes pillanatot, ha új adatra bukkan, amelynek birtokában korábbi tévedést igazíthat helyre. Az ilyesfajta „nyomozás” akkor is magával sodró, ha könyvtárak, Jevéltárak szűk birodalmában zajlik le. Szabolcsi, mikor arra vállalkozott, hogy József Attila apjának „titkát” megfejtse, a holt anyakönyvek után az élő embereket is vallatóra fogta, találkozott néhai József Áron Romániában élő második feleségével, látta József Attila béna féltéstvérét. Szabolcsi erdélyi utazása óta tudjuk, hogy József Áron Romániában fejezte be életét, két héttel költő-fia halála előtt. A kettészakadt család tagjai alig tudtak valamit egymásról. De a kiigazított életrajzi adatnál is fontosabb, ami egy munkáscsalád sorsáról itt kiderült — tovább mélyült, sötétedett az a kép, amelyet József Attila családi környezetéről eddig ismertünk.

A kötet második részéből két tanulmány emelkedik ki, az egyik Szabó Lőrinc műfordításairól, a másik Weöres Sándor költészetéről szól. Szabolcsi Szabó Lőrinc fordítói

válogatásáról, módszeréről és megoldásairól írva igen lényeges megállapításokat tesz a költő világnézetére és művészetére vonatkozólag, igen hitelesen rajzolja meg e „zaklatott, támadóan magányos” egyéniséget. Nem egyes zavakban, hanem a szabólörinci versfordítás töredezettségében, ideges hangvételében, túlhajtott enjambement-jaiban éri tetten az egyénítés és modernizálás mozzanatait, ugyanakkor némelyeket talán meg is lep, hogy Szabó Lőrinc nyelvhasználatát enyhén konzervatívnak jellemzi. Talán egyedül a rímelésre utaló megjegyzése nem egészen találó. Szerinte Szabó Lőrinc olykor „nemcsak tompítottan szürke rímeket használ, hanem határozottan gyengéket és ügyetleneket is . . .” A tanulmányíró nagyon jól tudja, e ponton mégis elmulasztotta kellőleg számításba venni, hogy a magyar rímelésben éppen Szabó Lőrinc és Illyés fellépésével jelentős változás ment végbe, teljes jogú rímmé lépett elő a halvány asszonánc és a disszonánc, s a „rossz” rím fogalmi köre nagyon összeszűkülött. Nem szabad azt sem felednünk, amit Kardos László szokott hangsúlyozni verstani, rímtani fejtegetéseiben: egy rím jó vagy rossz voltát elszigetelten, pusztán a hangzás alapján nem lehet eldönteni, mert valamely rím létjogosultságába a kifejezendő tartalomnak és a versbeli környezetnek is erős beleszólása van. Persze helyes, ha Szabolcsi az eredetivel való egybevetés alapján megállapítja egy-egy Szabó Lőrinc rím inadekvát voltát, de nem szabad elfelejteni, hogy a költő a rímelésben is „modernizált”, s ha stílusa konzervatív színezettel volt modern, ritmikája és rímhasználat, azt hiszem, számot tarthatott a jelző nélküli modernség rangjára.

Tévedés ne essék, Szabolcsi világosan látja és megmutatja Szabó Lőrinc műfordítói teljesítményének rendkívüli jelentőségét, s abban is egyetérthetünk vele, hogy nem tartja mindenestül követendő példaképnek. Ahogy konklúzióképp mondja: „el kell érni a színvonalát, de tovább is kell haladni már; megtanulni mindazt, amit ő tudott, és elhagyni mindent, ami esetleges és nem folytatható.”

A Weöresről szóló tanulmányt éppúgy nem nélkülözheti majd az ezután jövő kritika, mint a Szabó Lőrinc fordításait tárgyalót. Szabolcsi rendkívül finoman, nagy filozófiai és esztétikai biztonsággal határozza meg a Weöres-féle irracionáliszmus mibenlétét, a Weöres-mitoszok eredetét és funkcióját, s igen találóan mutatja meg a relativizmus mögött megbúvó támadó élt, Weöres szembe-helyezkedését a társadalmi fejlődéssel, költészetének embernélküli, dehumanizált filozófiai lényegét.

De megmutatja az érem másik oldalát is, nem azért, mert ez így szokás, hanem mivel az egyszerű-másrészt módszere — mint más

helyen hangsúlyozza — meggyőződése szerint hasznos, jó módszer, amelyet maga igyekszik mindenütt elvszerűen alkalmazni. S szól e lényegileg ember- és valóságellenes költészet realitás-értékeiről, rendkívüli formagazdagságáról, a weöresi hang megejtő bájáról, illetve filozófikus pátozszáról és komolyságáról. E kivételes tehetségű költő helyzete Szabolcsi szerint végeredményében tragikus: „nemcsak azért, mert a világot tragikusnak látja, hanem azért is, mert szerepe és álláspontja elszigetelt az emberektől, távol tartja a történelem igazi erőitől, s tragikus, kietlen magányra kárhoztatja.”

Fiatalabb költőink közül külön tanulmány szól Simon Istvánról és Juhász Ferencről. Az *Óda a repüléshez* című Juhász kötetéről írva Szabolcsi egy-két helyen rátapint arra az ellentmondásra, amely csak a későbbi Juhász versekben bontakozik ki teljesen: a humanisztikus szemléletű költő vonzódására az iszonyat és pusztulás apokaliptikus látomásai iránt. Csak sajnálhatjuk, hogy Juhász gyűjteményes kötetét, *A tenyészlet országát* Szabolcsi nem bírálta — újabb lírai költészetünk számos problémájának felfedezésére, megválaszolására adott volna ez lehetőséget.

Szabolcsi egyébként következetesen kereste az alkalmat, hogy a fiatalokról, a legfiatalabbakról szólhasson. Három antológiáról, az 1952-es *Új termésről*, az 1958-as *Tizenöt költőről* és az ugyancsak 1958-as *Tűztáncról* írt bírálati pontosan jelzik azokat a törekvéseket és visszahanyatlásokat, amelyek az új líra útját, a szocialista költészet „utánpótlás”-ának kialakulását az elmúlt évtizedben jellemezték. Az *Új termés* jobbára szocialista törekvésű költőitől még a „gondolati magaslat” igényét kéri számon, a *Tizenöt költőnél* már „az intellektuális hang, az átgondolt szerkesztés, a bonyolultabb gondolat” jelenlétét konstatálja, de ugyanakkor azt is meg kell állapítania, hogy ezek a fiatal költők 1956 nyomán nagy válság korszakát élik, alapvető rosszérzés és otthontalanság úrhodik el rajtuk, s legtöbbször teljesen hiányzik az újítás szándéka. A *Tűztánc* kötetnek viszont szemléleti korszerűségét emeli ki, újdonságát témakörben és szocialista tudatosságban, a gondolatiság elmélyülését, de ugyanakkor nyomatékkal hívja föl a figyelmet némely kifejezésbeli, formai veszélyekre: az izmusok divatának elharapódzására, a formafegyelem fellazulására, bizonyos nagyhangúság és indokolatlan góg jelentkezésére.

A kötet anyaga néhány „irodalomtörténeti” kérdéssel zárul — valójában ezek is rendkívül aktuális problémákat vetnek föl. Szabolcsi szót emel az újabb írói életrajzok szenzációhajszata, a beteges és meghökentető iránti vonzalma ellen, a népi írók vitája

kapcsán fölhívja a figyelmet az urbánus elő-
jelű polgári-liberális törekvések elnéző túl-
becsülésének veszélyére, s végül tömören föl-
vázolja a két háború közötti magyar proletár-
irodalom kutatásának programját. Ezeket az
írásokat is észlelés, lendület, a feladatok
gyors áttekintésének képessége jellemzi —
egy aktív szellem aktivizáló, lelkesítő tevé-
kenységének vagyunk itt szemtanúi.

S néhány részletellenvetésünk után mi
kerül még a mérleg másik serpenyőjébe, az
elismeréssel, dicséretekkel szemben levő ol-
dalra? Hogyan kell megvonnunk az egy-
részt-másrészt egyenlegét Szabolcsi ese-

tében? Azt kell megemlítenünk, amit cik-
künk elején menteni-magyarítani próbál-
tunk: a kitűnő képességek, a nagyszerű
felkészültség, a kiváló gyakorlati és elméleti
iskolázottság eddig még nem hozott létre,
igazán nagyszabású kritikai vagy irodalom-
történeti művet. A nagyobb szabású vállal-
kozások teljesítését várjuk Szabolcsitól, aki
nemzedékünknek, a negyvenéveseknek tudó-
mányos szervező munkában, kritikában,
irodalomtörténetírásban máris egyik vezető
alakja.

Kéry László

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ÍRÓK, FESTŐK, TUDÓSOK

Tanulmányok magyar kortársokról. 1—2. köt. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte, az utószót és a
jegyzeteket írta Réz Pál. Bp. 1958. Szépirodalmi K. 369; 426.

Mintegy hetven folyóiratot és napilapot
búvárolt át Réz Pál kötetben még meg nem
jelent Kosztolányi-írások után kutatva, még
megháromszorozhatta a poszthumusz soro-
zatban kiadott, Illyés Gyula szerkesztette
Kortársak I. anyagát.

Tárgyas műfajról van szó, de az író úgy
vall másokról, úgy rajzol arcképet vagy is-
mertem művet, hogy közben maga sosem
marad háttérben, sőt nemegyszer a kritikus-
ról tudunk meg többet és fontosabbat, mint
témájáról. Ezzel nem csökken az írások jelen-
tősége. Mert nem biztos, hogy még sokan
kiváncsiak pl. Jászay-Horváth Elemér ver-
sikéire, bizonyára Kosztolányi is érezte, hogy
nem mondhat rólok sokat, ezért elmélkedett
e téma ürügyén inkább némely esztétikai
kérdésekről, vallomásszerűen; és éppen e-
miatt érdemes elolvasni a „kritikát”.

Kosztolányi rendkívül mozgékonyan al-
kalmazkodik témáihoz. Ez az alkalmazkodás
nagyobb mérvű, mint amilyet szorosabb érte-
lemben vett kritikus megengedhet magának.
A műnek szinte csak azokat a pontjait keresi,
amelyekkel azonosulhat. Azonban megállá-
pításai, véleményei relatív voltáról és értéké-
ről maga is meg van győződve. Egyik cikké-
ben azt mondja Bródyról, hogy ő hozta író-
dalmunkba a francia naturalizmust, a másik-
ban viszont tagadja, hogy naturalista lenne.
Sokszor elnéző és gyöngéd csekély értékkel
szemben, máskor meg szembekerül kiemel-
kedő tehetséggel.

Hogyan lehetséges ez? Hiszen ahhoz nem
fér kétség, hogy Kosztolányi ízlése kiválóan
művelt, írói dolgokban mindig igényes, önma-
gával szemben szigorú. Szemlélete csak rész-
ben volt alkalmas az ítélkezésre. „Csak íté-
kezni nem szabad — írta egyhelyt — és állást-
foglalni. Mert ha valami igaz, az ellenkezője
talán még igazabb.”

Ennek törvényszerű következménye, hogy
alig írt a szó szorosabb értelmében vett kri-
tikát. Az ítélkezésről általában lemond, mag-
képűségnek tartja és értelmetlen, haszonta-
lan dolognak. A szépet mindig igyekszik elvá-
lasztani a rúttól, az esztétikailag értékeset az
értéktelentől, de a jót a rossztól, a társadal-
milag hasznosat a károstól nem; eszmékben
nem hitt — legfeljebb a műveltség, a művé-
szet eszméjében —, a társadalom mélyén
egymásnak feszülő erők küzdelmét nem ér-
tette, a pártos állásfoglalásban a művészet
lealacsonyítását látta. Az író függetlenségé-
nek hamis illúziójában élt. Pályája végső
szakaszában ugyan nem egyszer ironikusan
nyilatkozott erről is; Osvátra emlékezve
mély egyetértéssel mondja: „Sokszor emle-
gette tréfásan és komolyan, hogy most igazán
szabad az író, miután nincs se közönsége, se
tekintélye, se kenyerre...” De illúziója
korábban sem jelentett hermetikus elzárkóz-
ást a társadalom életétől, sőt állandó érde-
klődéssel fordult — novellái tanúsítják leg-
jobban — a hétköznapi egyszerű emberei
felé, mély együttérzéssel ábrázolta keservei-
ket, embertelenül eseménytelen, szürke éle-
tüket. Csak és kizárólag a valóság tényei ér-
dekeltek. Szeme nem a nagy összefüggéseket
kereste, hanem a konkrétumokat, a jelensé-
geket. Füst Milánról írva fejtegeti 1922-ben
„Olcsó képzelet az, mely a túlvilágot titko-
sabbnak tartja ennél a világnál, a szellemeket
érdekesebbeknek a mindennapi embereknél.”
Írói látása csak az átélhetőt fogadta magába.
A lélektani hitelesség olyan törvénye művé-
szetének, amely alól egy pillanatra sem vonta
ki magát. A részvéten, emberi jószágon alapuló
magatartása azonban nem nő odáig, hogy
az egyes jelenségek társadalmi-politikai összefü-
ggéseit is megértse, és éles világnézeti
konzekvenciákat vonjon le. Végső soron ez